

PRIVIRE COMPARATIVĂ ASUPRA ORIGINII ADUNĂRILOR DE STĂRI ÎN EUROPA MEDIEVALĂ.

Concepții cu privire la originea Adunărilor de stări. Parlamentarismul, corporatismul doctrinal și regimul corporativ

Guillaume d'Ockham vorbea despre autoritatea civilă în Evul Mediu european, enumerând împărații, regii, principii, alte puteri publice și „universitates qui regem non recognoscunt”¹. În opinia sa, cele două puteri *împreună* erau considerate ca și *comunitate creștină*, căreia îi atribuia o unitate, dar cu un înțeles diferit de cel de astăzi. Mai târziu, Andrei Oțetea sublinia – din aceeași perspectivă – că doar țările *creștine* ale Europei, țări care au urmărit unificarea politică și centralizarea instituțională, au cunoscut regimul monarhiei stărilor și funcționarea Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate.

Cu privire la originea Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate, în istoriografie s-au afirmat două concepții fundamentale: parlamentarismul și corporatismul². Teoria originii adunărilor se conturează cu mai multă precizie în concepția corporatistă care, deși este numită în acest fel de Emille Lousse, aparține școlii istorice germane³, între ai cărei reprezentanți se numără G. von Below, O. Hintze, G. Oestreich, Werner Näf, D. Gerhard ș.a. E. Lousse distinge particularitățile celor două orientări, subliniind că parlamentarismul pune la baza adunărilor preistoria și istoria instituției parlamentare, pe când corporatismul induce importanța structurării pe stări, într-un sens amplu. El este mai apropiat celei de-a doua orientări. De altfel și Gh. I. Brătianu, primul istoric român care a fost profund preocupat de istoria instituției Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate pe plan european și în particular pentru Țara Românească și Moldova, cu studii contributive și în privința Transilvaniei, se situează pe linia cercetărilor atașate concepției parlamentare. Concepția parlamentaristă a prins contur după apariția, în secolul al XVIII-lea, a operei lui Montesquieu *Spiritul legilor* și publicarea, în aceeași perioadă, a colecției celor mai vechi acte ale Parlamentului Angliei⁴.

Sub conducerea distinsei Helenei M. Cam, Comisia internațională pentru studiul Adunărilor de stări a susținut cu vigoare linia parlamentaristă⁵. Parlamentarismul modern a căutat să-și afle „nabila și vechea origine” – conform aprecierii lui E. Lousse – pe temeuri *politice*, în legătură directă cu Adunările de stări (*parlemente*) din Evul Mediu, susținând că nevoile financiare ale regalității ar constitui factorul determinant al fenomenului politic. În acest sens, Adunările reprezentative ale stărilor privilegiate ar avea la baza organizării și funcționării lor aceleași principii ca și parlamentul modern, între ele stabilindu-se o legătură directă. O serie de istorici din Franța s-au atașat acestei concepții, dominantă în secolul al XIX-lea în special în Occidentul Europei, avansând ideea că stările au luat ființă „din voința suveranului”.

Concepția corporatistă reflectă un cu totul alt punct de vedere. Ea pleacă de la ideea că politicul este subordonat socialului. În consecință, această concepție este cu precădere *socială*, fiind opusă vederilor exclusiv politice ale viziunii parlamentare, mult mai largă și cuprinzătoare, mai „genetică și mai universală”⁶. Concepția corporatistă nu mai consideră determinant momentul istoric, originea și contextul în care s-au organizat primele Adunări ale stărilor, cu atribuțiile lor

¹ George de Lagarde, *La structure politique et sociale de l'Europe au XIIIe siècle*, în *Etudes*, III, 2e série, 50me fasc., Université de Louvain, 1939, p. 93-94.

² E. Lousse, *Parlementarisme ou corporatisme? Les origines des Assemblées d'état*, în *Revue historique de droit français et étranger*, 4e série, t. XIV, 1935, p. 683-706; Gh. I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările române în Evul mediu*, București, 1996, p. 64-69.

³ E. Lousse, *op. cit.*, p. 684 sq.

⁴ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 64.

⁵ Pentru amănunte vezi Helen Maud Cam, *The International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institution*, în *Etudes*, XI, *Recueil de travaux*, III, Université de Louvain, 1952.

⁶ E. Lousse, *op. cit.*, p. 699; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 39.

primare financiară și judecătorești, cât organizarea corporativă și implicarea diferitelor categorii ale stărilor privilegiate în guvernare, în rezolvarea marilor probleme ale statelor medievale.

Din această perspectivă, originea Adunărilor de stări trebuie considerată avându-se în vedere „sfatul și ajutorul” – *consilium et auxilium* – cu care vasalii erau datori seniorilor, în temeiul dreptului feudal⁷ și care se exprima în cadrul acestor adunări. Participarea la astfel de adunări devine expresia unor *corpuri privilegiate*, de unde și însemnătatea termenilor „corporatism” sau „regim corporatist”. În acest sens, se vorbește de prestații de război și prestații fiscale, în măsura în care ele sunt necesare seniorului și care trebuie înțelese și acceptate „liber” (necesitatea legitimează pretențiile seniorului, îngrădind de fapt libertatea). Totodată, se are în vedere, alături de necesitate, *mărimea* ajutorului: aici are loc impactul decisiv ce scoate în evidență poziția de forță a stărilor teritoriale (poziție care în timp a avut oscilații diverse) și reclamă dualismul între suveran și stările teritoriale. Acest dualism decurge din complementaritatea sferei de drept al principelui și stărilor și care poate fi cu certitudine stabilit, în mod exact, doar printr-un contract. Dacă în dietele imperiale și teritoriale se tratează asupra acestor prestații, pe care suveranul nu le-ar putea obține fără acordul delegaților, aceasta înseamnă că există o sferă juridică proprie doar stărilor, în care suveranul nu poate interveni. De aceasta depinde și înțelegerea distincției ce se impune, de o parte, între poziția constituțională a stărilor teritoriale-imperiale și interpretarea lor în sens *parlamentarist* și, de altă parte, ideea „stărilor sociale” și a *corporatismului* căruia îi aparțin.

Atât în problematica originii, cât și a evoluției instituției Adunărilor de stări, este fundamental nu doar contrastul între acestea și diferitele momente în care au apărut în țările Europei, dar și între individ și societate/grup social, având ca finalitate realizarea solidarității instituționale. Aceasta din urmă și-a dovedit necesitatea și a fost prezentă doar la nivelul corpurilor și stărilor reprezentate într-o Adunare de stări. Li s-au asociat o *ierarhie* permanentizată – corpuri, stări și ordine, adunări de stări – greu penetrată de stări constituite mai târziu, o funcție *socială* și interese *economice comune*, un *statut juridic* privat comun.

S-au constituit Adunările reprezentative ale stărilor privilegiate spontan, au avut o evoluție firească și îndelungată, ori au fost organizate dirijat? Francezul Henri Prentout susținea că stările sunt născute din voința suveranului, voință născută ea însăși din nevoile aceluiași suveran⁸. De aici varietatea adunărilor care sunt la originea stărilor (!) și în jurul cărora se formează noul sistem fiscal. Este evident că Prentout inversează raporturile, în virtutea concepției parlamentariste, al cărei reprezentant este. E. Lousse avertiza, de altfel, că stările organizate *corporativ* se află la originea adunărilor, iar scopul lor, clar manifestat, urmărește îngrădirea arbitrarului și absolutismului regal, în propriul lor interes.

Corporatismul s-a dezvoltat ca doctrină având ca punct de plecare opoziția față de individualism. Corporatismul doctrinal a făcut obiect special al studiilor reputatului istoric al instituției Adunărilor reprezentative de stări, George de Lagarde⁹. Spre deosebire de E. Lousse, care prezintă concepțiile parlamentariste în antiteza celor corporatiste, G. de Lagarde analizează fundamentele corporatismului trasând o linie de demarcație între acesta și individualism. În concepția sa, „individualismul” și „corporatismul” sunt două noțiuni străine Evului Mediu¹⁰. Desigur, sunt străine, în aceeași măsură în care denumiri pentru diverse științe, chiar, au apărut ulterior unor preocupări clar manifestate. Termenii au însă o mai mică importanță: ei se opun *în fapt* ca două forme istorice ale structurii sociale, iar *în doctrină* ca două concepții filosofice distincte privind natura societății.

Definind bazele de plecare ale corporatismului medieval, de Lagarde enumera în primul rând instituțiile, într-o mișcare vitală, într-o permanentă dezvoltare. În planul al doilea situa interpretarea *mișcării instituțiilor* de către juriști, cea care pregătește „festinul filosofilor”,

⁷ *Ibidem*, p. 67.

⁸ Apud R. Doucet, *Les institutions de la France au XVIe siècle*, I, Paris, 1948, p. 398 (nota 1).

⁹ În special, *Individualisme et corporatisme au moyen âge*, în *Études*, II, 2e série, 44e fasc., Université de Louvain, 1937, p. 1-60.

¹⁰ *Ibidem*, p. 3.

permițându-le să observe *spiritul* instituțiilor născute și să le confrunte cu datele gândirii lor anterioare. Al treilea moment, conform schemei teoretice a lui de Lagarde, este așa-numitul „șoc aristotelic”, care contribuie la cristalizarea ideilor și face dintr-un complex doctrinal, confuz până atunci, un model de sistem rațional. În sfârșit, cel de-al patrulea moment este cel al sintezei albertino-tomiste, care îi conferă spiritul creștin și permite evoluția doctrinelor și instituțiilor medievale în secolele XIV-XV.

„Mișcarea” instituțiilor oferă imaginea secolului al XIII-lea ca un secol dinamic. Din punct de vedere al instituțiilor civile, se pot distinge în această perioadă trei curente dominante: *unul care se stinge* (regimul feudal), *unul care triumfă* (ordinul corporativ) și *unul care se naște* (Statul suveran)¹¹. Ele devin trei mari linii de forță, care vor orienta viața socială din secolul al XIII-lea, acesta fiind, în același timp, secolul adoptării statutelor corporative. Orașele au primit statutele lor, în cea mai mare parte, deja din secolul al XII-lea. În secolul următor, statutele vor reglementa, la rândul lor, corpurile de meseriași (breslele) în interiorul orașelor. Recunoașterea cutumelor și cartele de privilegii deja acordate, țes o adevărată armură protectoare în jurul noilor „elemente” și le articulează în sânul fiecărui oraș: papalitatea acordă Statute celor dintâi *universitatis*; principii înmulțesc cartele de libertăți care consacră nașterea orașelor. Mai mult de o sută de orașe germane datează din această epocă și au la bază statute care le conservă privilegiile.

Pretutindenii are loc o mișcare de *definire juridică*, definire ce oferă o fizionomie regulată noilor corpuri. Pe această bază, juriștii lucrează: de o parte „îmbălsămând mumia feudală” de sistematizări teoretice savante care, deși construcții moarte, vor avea o mare influență asupra spiritului; de altă parte, vor trece la elaborarea, lentă desigur, a noțiunii de *putere publică*, care va servi ca punct de plecare în dezvoltarea statelor moderne. În același timp, au fost puse în lumină câteva principii a căror importanță nu poate fi subestimată: obiectivitatea dreptului, sensul ierarhic al vieții sociale, ideea de corporație, universalismul. Ideea obiectivității dreptului se află în chiar centrul tradiției religioase și domină toate instituțiile medievale. În orașe, după un prim moment de ezitare, statutele municipalităților și corporațiilor de meseriași vor deveni în scurt timp corpusuri intangibile. Noțiunea de drept obiectiv este nucleul însuși al sociologiei corporatiste.

Sensul ierarhic al vieții sociale este de asemenea evident. Evul Mediu se dovedește incapabil să conceapă un ordin (*ordo*) care să nu se bazeze pe inegalitatea funciară a *condițiilor* și *funcțiilor sociale*. Tradiția feudală de o parte, cea ecleziastică de altă parte, au jucat rolul principal în formarea acestei convingeri. Abordând ideea corporativă atingem, de aceea, miezul problemei. Viața corporativă însăși ridică o serie de întrebări: voința membrilor, exprimată separat, are aceeași valoare cu cea care rezultă în urma unei deliberări comune?; magistratul sau Consiliul nu are o autoritate superioară celei a tuturor indivizilor?; nu *reprezintă* (acesta este un cuvânt „cheie” pentru înțelegerea problemelor – reprezentarea) ei corporația ca întreg, indivizii nefiind decât o parte? Pentru toate aceste întrebări, răspunsurile sunt legate de înțelegerea unei idei superioare indivizilor: *universitas*. Ea reprezintă necesitatea unirii într-o concepție satisfăcătoare a noțiunilor de *mulțime* și *unitate*, situându-se la originea concepției de corporație și impusă începând cu jumătatea secolului al XIII-lea. *Universitas* înseamnă, în esență, reducerea unei mulțimi la unitate și, pentru perioada menționată, se poate afirma că este distinctă de persoanele care o constituie, că ea însăși trebuie tratată *ca o persoană*.

Cel de-al treilea moment în geneza doctrinală a corporatismului medieval îl constituie renașterea aristotelică: șocul provocat de brusca revelație în Occident a operelor politice și morale ale lui Aristotel¹². Majoritatea operelor lui Aristotel au devenit accesibile în limba latină înainte de anul 1200. La începutul secolului al XIII-lea a urmat *Ethica vetus*, corespunzând cărților II și III din *Ethica Nicomahică*, apoi *Ethica nova*, corespunzând primei cărți, în care se pune problema raporturilor dintre morală și politică. În anul 1255, operele lui Aristotel intrau oficial în facultatea de arte din Paris. În esență, este vorba de redescoperirea gândirii sale morale și politice: a unei

¹¹ *Ibidem*, p. 12.

¹² Vezi M. Senellart, *Artele guvernării. De la conceptul de regim medieval la cel de guvernare*, București, 1998, p. 156; Jacques Le Goff (coord.), *Omniul medieval*, Iași, 1999, p. 179.

concepții morale despre ordinea politică, despre supunerea părții întregului și a individului cetății, concepția cetății perfecte, sistemele de guvernare, critica monismului totalitar etc. În ceea ce privește distincția între individualism și corporatism, Aristotel a elaborat teza preeminenței, a priorității ontologice a întregului asupra părții¹³. Ea reprezintă o adevărată cartă a corporatismului medieval, replica filosofică a ideii de corporație elaborată de juriști.

Concepția lui Aristotel definește aspectul corporatist al „sintezei tomiste”. Mai mult decât el însă, Sf. Toma d’Aquino¹⁴ a încercat să distingă – pentru a le reuni ulterior într-o riguroasă conexiune – elementul „mulțime” de cel al „unității” vieții sociale. Distincția operată asupra celor doi termeni, asupra aspectului „mulțime” și aspectului „unitate” ale societății, este fundamentală pentru înțelegerea sociologiei tomiste. Unitate, stratificare, diferențiere a vieții sociale, acestea sunt caracteristicile esențiale a ceea ce am putea numi „corporatismul Sfântului Toma”. Ordinea socială este o reprezentare mai perfectă, mai completă, mai bogată în binele public decât ordinea individuală. *Individul se inserează într-o ierarhie pe care o acceptă, prin intermediul căreia își poate satisface interesele, în fond interesele corporative ale ordinului sau stării cărora le aparține.*

În concluzie, apreciem opinia de certă actualitate lui Gh. I. Brătianu¹⁵, care considera că se poate face și o concesie concepției parlamentariste: „Originile și temeiurile adunărilor care reprezintă Stările corporative, pot fi cu totul deosebite de acele ale parlamentelor regimului democratic, ele află totuși o latură comună cu ele, în împrejurările ce le dau prilejul să-și manifeste voința și să-și afirme cu mai multă continuitate rostul în viața de stat. [...] De aceea, făcând toate distincțiunile pe care stadiul actual al cercetării internaționale le impune, între corporatism și parlamentarism, între Adunările de Stări ale vechiului regim și adunările legislative în statul modern, trebuie totuși să constatăm că aceste organe politice atât de deosebite prin originea și dezvoltarea lor, răspund uneori unor nevoi asemănătoare ale vieții publice”. Acest „rost” se concretiza în legătura cu reprezentarea și votarea impozitului cerut de suveran, prerogativă importantă prin care stările își manifestau voința – *pro* sau *contra* – în Adunările reprezentative.

În ceea ce privește parlamentele moderne, este de înțeles că reprezentarea în Adunările de stări medievale devine o idee generoasă în completarea drumului parcurs de teoria și practica democrației de la *poleis* în Grecia antică la concepțiile republicane, apoi la statul-națiune și poliarchie. Tradiția Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate pregătește spiritele pentru dezvoltarea parlamentelor moderne.

Doctrinile prezentate au conturat dezbaterea de idei. Dincolo de ele, se află însă realitatea. În analiza genezei Adunărilor de stări este necesar să avem în atenție *unitatea țării* în limitele căreia se exercită puterile principilor și stărilor. Unitatea comunității creștine se datorează, de fapt, similitudinii structurii elementelor din care este constituită. De aceea, este importantă imaginea „scenei” politice în care aceste doctrine vor evolua și se vor materializa. Anglia oferă aspectul unui *condominium* de legături stabilite de monarhie între marii baroni (*chiefholders*), orașe (*cities*), târguri (*boroughs*) și *convocarea* Bisericii engleze. Pe parcursul unui secol agitat, regimul de *pacte* și *contracte*, căruia îi vom sublinia mai jos importanța, apare de o perfecțiune mai ridicată decât oriunde. Față de marile monarhii continentale, care încercau să impună principiul subordonării totale a intereselor particulare „binelui public”, Anglia afirma tot mai net tendința de a căuta „binele comun”, înainte de toate într-o perfectă „ajustare” contractuală a diferitelor bunuri particulare.

În Germania acest aspect este mult diversificat. Orașele germane, ridicate în mare număr în cursul secolului al XIII-lea, au atins un grad de prosperitate care egala viața tumultuoasă a orașelor italiene. Începând cu anul 1254 puterea lor a crescut, conducând la formarea marii *Confederații a Rinului*, care a încercat să restabilească unitatea vastului Imperiu după căderea

¹³ *Política*, I, C. I, § 10. Lucrarea a fost tradusă din limba greacă în 1260, la insistențele lui Toma d’Aquino.

¹⁴ Pentru o analiză critică a operei lui Toma d’Aquino, în special cu privire la artele guvernării, vezi M. Senellart, *op. cit.*, p. 157-175. Lucrarea sa de referință – *De regno* – este considerată de mulți autori ca fiind „expresia cea mai desăvârșită a artei guvernării în Evul Mediu”.

¹⁵ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 72-73.

Hohenstaufenilor. Efort pe care ostilitatea episcopilor și principilor teritoriali l-a zădărnicit, dar care se reînnoia cu orice prilej începând cu secolul al XIV-lea, cu mai multă sau mai puțină amploare. Mici „republici suverane” – Köln, Worms, Spire, Ratisbonne, Bâle (născute din orașele libere ale țării) –, orașele imperiale (*Reichsstädte*), ca Lübeck, Hamburg, Berna, sau cele libere (*Ländstädte*), precum Trevira, Magdeburg, Mainz, Würzburg, Frankfurt, au impus, dacă nu independența lor totală, cel puțin o autonomie foarte largă. Ele au constituit în inima vechiului imperiu feudal nuclee generatoare ale unei vieți politice noi, fondată pe sentimentul până atunci necunoscut al vieții colective, diversificându-se într-o adevărată inflorescență de *corpuri, bresle, corporații și frații*. O simplă asociere de fapt a bogatelor bresle de negustori și a marilor orașe comerciale a fost suficientă pentru a constitui, în jurul orașului Lübeck, ambițioasa și respectata *Hansa*, care să asigure stăpânirea Mării Nordului și a Mării Baltice. Contra acestor orașe – în care se respiră cu adevărat un aer de libertate¹⁶ –, limitând proliferarea și pretențiile lor, s-au ridicat marii baroni teritoriali (*Landesherren*), în curs de a simplifica în profitul lor carta de privilegii. În tot cursul secolului al XIV-lea aproximativ 20 de „case”, unele mai puternice și mai ambițioase decât altele, au făcut efortul de a se transforma într-o suveranitate coerentă, exercitând asupra întregii părți din teritoriu, un agregat de drepturi de care urmau să se bucure. Oprind mica nobilime la limitele unor drepturi feudale inferioare, limitând ambițiile orașelor și ținând strâns satele, cucerind față de Imperiu privilegii (*immédiateté*), ele se aflau în curs de a constitui mici state teritoriale, pe baza unei administrații din ce în ce mai expansive și centralizate. Dar înaintarea lor s-a lovit de numeroase obstacole. Supunându-se ele însele unei discipline severe, acestea vor accepta puțin câte puțin subordonarea totală a membrilor familiei, apoi a întregii țări, unui șef. Prin urmare, începea lentul proces de ieșire din dreptul privat, pentru a se confunda cu statul. În acest fel – prin suprapunerea micilor țări independente – se constituia noul imperiu german. Un paradox, vorbim de imperiu, dar în aceeași măsură de un stat necentralizat politic până în secolul al XIX-lea.

O fizionomie asemănătoare se regăsea în toate regiunile Europei. Elveția, de pildă, prezintă față de puternicele orașe exemplul – foarte rar întâlnit în Evul Mediu – al unor mici comunități rurale, care s-au eliberat de întreaga dominație seniorială și s-au organizat în state independente, iar Italia este țara „clasică” a micilor republici urbane, învecinate cu ducate la fel de mici și regate.

Tendința generală a popoarelor creștine de a realiza simplificarea politică și unificarea lor teritorială în cadrul restrâns al unei circumscripții urbane, al unui comitat, ducat sau mic regat – ceea ce s-a propus să fie denumit mai comod cu numele de „țară” – explică destul de bine structura diversă, care prezenta atunci pe cea a țărilor continentale, relativ mai mult unificată: Franța. Principalele trăsături relevă adevărata situație, anume existența „monarhiei temperate” sau cea de „a doua feudalitate”¹⁷. Principii, care fiecare în teritoriul lor realizează aceeași operă de centralizare anti-feudală și de simplificare administrativă ca și regele Franței pe domeniul său, nu sunt feudali „de un nou tip”. Ei sunt, ca și *Landesherren* în Germania, primele incarnații ale statului pe drumul nașterii progresive.

Istoria mișcărilor din 1314, cantonată voluntar în granițele fiecărei țări din cadrul aceluiași domeniu regal, arată destul de clar limitele în orizontul stărilor (*estats*) din fiecare provincie. Practica apanajelor, limitată tot mai exact, merge „mână în mână” cu cea a principilor contemporani și în mod special cu cea a regilor Franței, pentru constituirea domeniului lor nu prin asimilare brută, ci prin adăugare și suprapunere în jurul unui nucleu inițial, de țări preconstituite: încorporare respectând libertățile, instituțiile și individualitatea fiecărei țări¹⁸. Din această perspectivă, departe de a reprezenta o nouă feudalitate, cele 16 ducate sau comitate, care la mijlocul secolului al XIV-lea au fost reatașate domeniului regal și vor constitui încet-încet noile *pairii* de creație regală, substituindu-se vechilor *pairii* feudale, se apropie mult de micile state

¹⁶ Conform cunoscutei sintagme germane: „aerul orașului te face liber”, vezi J. Le Goff, *op. cit.*, p. 133.

¹⁷ G. de Lagarde, *La structure politique et sociale de l'Europe au XIIIe siècle*, p. 95.

¹⁸ *Ibidem*, p. 98.

princiare germane pe cale de a se constitui. Burgundia, de exemplu, apanaj al Capețienilor din secolul al XI-lea până la 1360, va constitui un veritabil stat, care nu va avea nimic de împărțit cu regatul Franței. Caracteristica regimului politic al Franței sub monarhia de Valois este acest partaj al vieții publice în multiple unități cu care regele este obligat să o împartă: orașe, mănăstiri, capitluri, episcopii, principate, stări ale diverselor țări. Numai în acest sens se poate vorbi de o monarhie temperată.

Se pot face constatări asemănătoare pentru micile regate ale Spaniei, suficiente pentru a stabili primele două jaloane ale demersului nostru: de o parte comunitatea structurii politice a tuturor țărilor Europei creștine a secolului al XIV-lea; de altă parte dispariția progresivă a regimului feudal.

Toate fenomenele prezentate – expansiunea vieții urbane și a instituțiilor antifeudale, formarea micilor state centralizate din punct de vedere administrativ – sunt deja semnul declinului regimului feudal. Începând cu secolul al XIV-lea, acest declin s-a accentuat rapid. Cele două funcții specifice ale senioriei – administrarea justiției și serviciul militar – scapă tot mai mult vechilor titulari: principele teritorial acaparează întreaga justiție la curtea sa, ori la cele ale slujbașilor săi, iar vechea oaste feudală face loc treptat armatelor regale sau princiare regulate, susținute prin impozite. În Germania, ca și în Franța, o clasă de nobili cu simple privilegii de drept privat se va constitui deasupra caselor princiare, conservând o semnificație politică. Privilegiul de a hotări și purta războaie private va fi unul din cele la care va ține cel mai mult.

Cu certitudine, numărul instituțiilor derivate din feudalitate – care se prelungesc încă în secolul al XIV-lea – este considerabil, dar regimul seniorial rămâne mort definitiv. Vechea metodă de dominare prin *fidei* și *vasali* nu mai este decât o amintire a trecutului. S-a depășit timpul în care jurământul personal de fidelitate constituia resortul vieții publice. Europa secolului al XIV-lea nu mai este o Europă feudală. Începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea organizarea instituțiilor reprezentative ale stărilor privilegiate devine *un fenomen european*. În acest secol dinamic se dezvoltă „statul teritorial instituțional” (*institutioneller Flächenstaat*) care poartă cu sine, ca element complementar, „statul întemeiat pe stări” (*der Ständestaat*). El a impus în istoriografie denumiri ca cele de „stat post-feudal” sau „monarhia stărilor”. În sintagma „stat teritorial instituțional” accentul trebuie pus pe conceptul de „instituție”, întrucât se vorbește de un stat cu dimensiuni și organizare particulare, în contrast cu statul de dimensiuni reduse, ca de exemplu statul-oraș. În acest sens, statul întemeiat pe stări se substituie din secolul al XIII-lea statului feudal (concepția asupra acestui tip de stat este caracterizată de structura piramidală), prezentat ca stat întemeiat pe asociații de persoane (*Personenverbandstaat*)¹⁹.

Expansiunea monarhiei stărilor în perioada anilor 1200-1500 este definită de particularități determinate de existența stărilor și raporturilor pe care regimul lor le generează, de consolidarea instituțiilor pe care acest regim s-a bazat, într-o varietate politică ce dezvăluie multiple manifestări²⁰. În acest proces de centralizare și formare a monarhiilor moderne, faza *monarhiei stărilor* exprimă în parte – cum deja am mai subliniat – imposibilitatea monarhiei de a redobândi puterile fragmentate în cursul veacurilor de feudalism și de a face față tuturor sarcinilor statului²¹. În termenii noului stat, care triumfă în lumea europeană a secolului al XIV-lea, se înțeleg nu numai instituțiile constitutive ale stărilor teritoriale sau imperiale, ci întregul complex de forțe pe care se întemeiază. În primul rând, *dualitatea* puterii statale. Monarhia, care nu a reușit să concentreze într-un mod suficient de organizat funcțiile statului, lăsa loc unei a doua puteri statale. Titularele acesteia devin *Adunările reprezentative ale stărilor privilegiate*, imperiale și teritoriale. Rămăs un *primus inter pares*, suveranul va redobândi întreaga putere în cadrul monarhiei absolute.

¹⁹ În acest sens, O. Brunner, *I diritti di libertà nell'antica società per ceti*, în vol. *Per una nuova storia costituzionale e sociale*, a cura di Pierangelo Schiera, Milano, 1970, p. 201-204; Idem, *Feudalesimo. Un contributo alla storia del concetto*, în vol. cit., p. 109; Idem, *Il problema di una storia sociale europea*, în vol. cit., p. 42-43; G. de Lagarde, *Individualisme et corporatisme au moyen âge*, p. 33.

²⁰ Idem, *La structure politique et sociale de l'Europe au XIIIe siècle*, p. 117.

²¹ A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 155-158; Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 123.

Sentimentul de solidaritate spontană care, în secolul al XIII-lea, a asigurat triumful instituțiilor colective, explică apariția Adunărilor de stări și instalarea regimului corporativ. Acest adevărat fenomen social, poate fi analizat în două momente: primul coincide cu întemeierea orașelor și comunelor, cu organizarea lor pe baze corporative; cel de-al doilea corespunde creării, în sânul fiecărei țări, a instituțiilor de solidaritate între orașe și comune, între diversele elemente ale stării senioriale, apoi între stările aceleiași țări. În ambele cazuri este vorba de organizări sociale născute spontan în mijlocul unei semianarhii sau al controlului îndepărtat al unei puteri centrale încă imprecis definită și obligată la partaj. Termenul „regim corporativ” răspunde cel mai bine structurii sociale a orașelor și comunelor. Cel de-al doilea moment va apare ca un „compromis”²² între regimul corporativ al orașelor și comunităților religioase, regimul seniorial și suveranitatea teritorială în ascensiune. El va da naștere sistemului reprezentativ, fundamental pentru funcționarea Adunărilor de stări.

Se poate vorbi de un „tip occidental” de monarhie a stărilor, de un „spațiu” în care a apărut și s-a dezvoltat aceasta și stările în Adunările lor reprezentative, fără a lua în discuție existența unor influențe exterioare? Poate fi luată în considerare anterioritatea „Orientului Latin”²³ cu privire la originea Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate? Pornind de la studiile lui Nicolae Iorga²⁴, care aprecia că Așezămintele regatului Ierusalim evidențiază nu doar o sinteză a obiceiurilor feudale din țările Europei creștine, „alcătuind sistemul cel mai desăvârșit al drepturilor și îndatoririlor de vasalitate și de feudă”, Gh. I. Brătianu aduce în discuție precedentul creat de existența așezămintelor (cutumelor) din care s-a inspirat Occidentul în organizarea Adunărilor de stări, acordând o atenție specială Magnei Charta din 1215²⁵. Atestările documentare ilustrează, în același timp, că înaintea Angliei se află – în privința organizării regimului reprezentativ, a stărilor și adunărilor acestora – regatele spaniole.

Când se discută de influențe este necesar ca, în aceeași măsură, să fie luate în seamă adunările ordinelor religioase, îndeosebi ale franciscanilor și dominicanilor, ale ordinelor militare, cum sunt cele ale cavalerilor Templieri și Ospitalieri²⁶. Împărțirea lor în trei clase (cavalerii nobili, soldații de rând și capelanii) reprezintă o primă formă a celor trei „stări” pe care le regăsim în formula adunărilor laice ale Europei feudale.

În mod firesc însă, cercetarea se reîntoarce la epoca cruciadelor, la influența pe care Așezămintele regatului Ierusalim (*Assises de Jerusalem*) – o culegere de norme juridice privind obligațiile și drepturile clasei feudale – a avut-o „asupra societății feudale a Europei și asupra concepțiilor sale politice”²⁷. Florentina Căzan²⁸ a cercetat și argumentat influențele și schimbările produse în lumea occidentală în urma contactului cu Orientul. Urmare a desfășurării cruciadelor, spiritul novator s-a manifestat pe mai multe planuri, mai întâi în structura statelor latine apărute în Orientul Mijlociu. Cruciații au instituit, după cucerire, un regim politic original, bazat pe tradițiile și instituțiile europene, dar care în condițiile economice și sociale ale Palestinei au evoluat într-un sens diferit față de Occident. Caracteristică definitorie a statelor cruciate este faptul că ele nu au cunoscut nici o formă de asociere politică sau economică de tipul comunelor urbane, al gildelor sau breslelor, fapt ce a mărit considerabil autoritatea principelui. Puterea în stat era centralizată, chiar dacă din nevoi administrativo-militare a fost adoptată, după exemplul occidental, ierarhia feudalo-vasalică.

Regii Ierusalimului, prin măsuri repetate, au împiedicat seniorii să uzurpe atribuțiile suveranității și, pentru a sublinia că ierarhia politică se oprește la suveran, ei au adoptat – alături de instituția monarhică de tip occidental – elemente orientale de manifestare a puterii, ca de pildă

²² G. de Lagarde, *op. cit.*, p. 108.

²³ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 90; cf. N. Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, vol. I, București, 1920, p. 154-155.

²⁵ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 12-19, 64-66.

²⁶ *Ibidem*, p. 78.

²⁷ *Ibidem*, p. 14, 90-91; vezi și amănuntele privind datarea actului (p. 15).

²⁸ *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, 1990.

eticheta bizantină în ceremonialul de la curte²⁹. Regalitatea însă nu a îmbrăcat niciodată forma despotică orientală. Curând, aceasta va fi „flancată” de așa-numita *Cour des Liges* (*Haute Cour*), o adunare a tuturor vasalilor și valvasalilor, înființată de Godefroy de Bouillon, care exercita un control permanent asupra actelor regelui, având putere de decizie în cazul succesiunii la tron, fapt deosebit de important pentru un stat cu o monarhie electivă, cum era cea de la Ierusalim³⁰. *Era un nou tip de regalitate, care respingea în același timp concepția mai veche occidentală a monarhiei fără control.*

Așadar, în regatul Ierusalimului a existat o îngrădire a puterii suverane, dar la o fărâmițare politică – cum s-a petrecut în Europa apuseană – nu s-a ajuns niciodată. Ca să evite vreo neînțelegere privind raportul suzeranitate/suveranitate, regele Amaury I a promulgat *Assises sur la lige*, prin care stipula că toți nobilii, fără excepție, datorau jurământ de fidelitate monarhului și obligația nelimitată a serviciului militar, ceea ce demonstrează progresul puterii regale. Când Antiohia s-a desprins ca stat de sine stătător, în secolul al XIII-lea – cu toate măsurile de prevedere luate de regalitate sau de principii din Antiohia – tendințele de fărâmițare politică și-au spus cuvântul. Senioriile, chiar dacă nu foarte mari, au devenit tot mai mult unități militaro-administrative independente, după cum demonstrează *Assises*-ele din Ierusalim.

Cele mai însemnate urmări ale cruciadelor din punctul de vedere al amploarei, al duratei sau al implicațiilor lor în evoluția ulterioară a societății au fost totuși cele privind Europa³¹. Astfel, procesul de centralizare a statelor apusene, de întărire a monarhiei, a fost mult înlesnit, pe de o parte ca o consecință a mutării teatrului de război în Orient, pe de altă parte prin înlăturarea pentru un timp îndelungat a nobililor și armatelor lor din țară. Aceasta a permis extinderea „păcii publice” și a lăsat răgazul necesar autorității centrale să-și făurească o bază materială, să elaboreze nestingherită noi instituții de guvernare. Feudalii reveniți în țară erau nevoiți să caute protecția regalității, să colaboreze cu ea, nu să i se opună. În Orient ei au învățat ce avantaje pot avea într-un stat cu o monarhie autoritară, mai ales că aceasta nu însemna înlăturarea lor de la conducere ci, dimpotrivă, implicarea lor în viața politică prin forme superioare. Cruciaadele au obligat autoritatea laică și ecleziastică la o colaborare. Așezămintele de la Ierusalim cuprindeau norme scrise, care asigurau feudalii contra abuzului regelui. Această asigurare însemna, în același timp, cea dintâi fixare în scris a dreptului la rezistență. Ideile și principiile *Assises*-elor vor ajunge în Anglia prin intermediul cavalerilor celei de-a III-a cruciade, ai lui Richard Inimă de Leu, se vor difuza în Aragon și Castilia și, după reîntoacerea lui Andrei al II-lea din cea de-a V-a cruciadă, în Ungaria.

După dispariția regatului Ierusalimului, regalitatea siriană devenea una de tip electiv, cu autoritate limitată, supusă permanent controlului ordinelor și baronilor, preîntâmpinând „chiar și Anglia Magnei Charte în dezvoltarea parlamentarismului feudal”³². Regatele și senioriile din Orientul latin fiind considerate ca „expresia cea mai completă și cea mai pură a dreptului feudal, în virtutea unei colonizări care, în domeniul instituțiilor [s.n.], nu avea să împrumute multe elemente orânduirii politice și sociale a lumii turco-arabe sau bizantine – este logic să căutăm acolo și originile acestor adunări <reprezentative ale stărilor privilegiate>, care sunt o creație a societății feudale”³³. S-au produs schimbări și în viața orașelor. Acestea și-au răscumpărat libertatea primind carte de privilegii, o jurisdicție proprie și un drept de autoadministrare³⁴.

De aici, evidențiind reciprocitatea obligațiilor care derivă din contractul de vasalitate – cu precedentele cunoscute în cartele de privilegii și în alte acte scrise care au reglementat aceste

²⁹ *Ibidem*, p. 138.

³⁰ *Ibidem*, p. 139; vezi și Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 16-17; Sergiu Columbeanu, Radu Valentin, *Cruciadele*, București, 1971, p. 78-87; cel dintâi rege creștin al Ierusalimului a fost Baudouin I (vezi *ibidem*, p. 87-91). Modelul a fost recepționat de Bizanț și însuși bazileul a ieșit din imobilitatea sa rituală. Pentru amănunte privind „bazele corporative ale regimului constituțional bizantin” (reprezentare semicorporativă) vezi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 41-46, 190-191.

³¹ Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 143-144.

³² Apud Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 14.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 146.

relații – rezultă că Așezămintele de la Ierusalim constituie un produs ce se inserează perfect în șirul normelor ce reglementează raporturile monarhului cu stările și ordinele privilegiate.

În legătură cu această viziune și cu cele deja prezentate, se poate ajunge la puterea principiului. Avem însă în vedere că acestea sunt rezultate, dacă nu târzii, cel puțin produse ale unei lungi evoluții a gândirii și ideilor despre guvernare. Ca să accedem în acest punct al evoluției istorice a instituțiilor și a sistemelor constituționale care să le consacre, pentru a caracteriza regimul corporativ trebuie să degajăm „regula de drept” fundamentală care a inspirat principalele modalități ale vieții publice. Notele sale caracteristice trebuie căutate fie în „viața de solidaritate”, generatoare a instituțiilor celor mai caracteristice ale epocii (*Einungswesen*, regim corporativ), fie în organizarea socială, în „condițiile” sau „stările” ierarhizate (*Ständewesen*, regim de stări). Nici una din cele două noțiuni nu par însă suficiente pentru a înțelege ansamblul vieții politice urbane și rurale, civile și ecleziastice din secolului al XIV-lea.

Regula de drept fundamentală a acestui secol, de care am amintit anterior, pare a fi fost tocmai *partajul contractual al prerogativelor suveranității*, rezultat al unei lungi evoluții. De la acordarea libertăților orașelor la cele ale servilor, la cartele de libertăți acordate ansamblului stărilor unei țări, de la libertățile acordate unei fundații religioase la privilegiile consimțite de o casă princiară, o mișcare neîntreruptă – mai mult sau mai puțin dezvoltată – de concesiuni mai mult sau mai puțin consimțite, a „șesut” de la jumătatea secolului al XII-lea până la finele celui de-al XIII-lea în viața socială o rețea complicată de convenții, carte și privilegii, delimitând drepturile și libertățile fiecărei părți contractante, fixând prerogativele puterii și limitele acesteia. Monarhia stărilor își trage seva și din aceste contracte, de tipul Magnei Charta, în general numite *pacta conventa*.

GHEORGHE BICHICEAN

APPROCHE COMPARATIVE SUR L'ORIGINE DES ASSEMBLÉES D'ÉTATS EN EUROPE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

Parmi les traits fondamentaux qui caractérisent l'état politique et social de l'Europe au début du XIVe siècle, la première note à retenir est celle que “*de la Dacie à l'Espagne, de l'Irlande à la Sicile, la flore politique développe ses multiples manifestations sans attenter à la profonde communauté de structure qui, mieux que toute administration centralisée, maintient l'unité morale de la chrétienté*” (G. de Lagarde).

Les Assemblées d'États sont des institutions communes à tous les États féodaux ayant des traits similaires ou même identiques, cependant présentant des différences en ce qui concerne leur composition, leurs attributions, leur évolution et le nom qu'elles portaient. Leur origine doit être recherchée au temps des rois carolingiens par l'intermédiaire de la Cour royale (*curia regis*), de caractère féodal. Entre le vassal et le suzerain s'établit une espèce de contrat bilatéral: le vassal s'oblige à servir loyalement son suzerain en échange de la reconnaissance et de la garantie de ses privilèges. La principale obligation du vassal envers son suzerain, celle de *consilium et auxilium*, la même dans tout le monde féodal, s'exécute à partir du XIIIe siècle par les Assemblées d'États. Les historiens se proposent de le chercher, soit dans la “vie de solidarité”, génératrice des institutions les plus caractéristiques de l'époque (*Einungswesen*), soit dans l'organisation sociale en “conditions ou états hiérarchisés” (*médiéval*).

La règle de droit fondamental de ce siècle semble avoir été *le partage contractuel des prérogatives de la souveraineté*. Ce partage n'a pas été le résultat d'un plan préconçu. Les souverainetés qui, en Europe, se sont développées avec l'apparence de la logique la plus continue, ont procédé à cet égard avec le même empirisme que les autres. Depuis le milieu du XIIe siècle jusqu'à la fin du XIIIe la vie sociale a été tissée d'un réseau compliqué de conventions, *chartes* et *privilèges*, délimitant les droits et libertés de chacun des contractants, et fixant les prérogatives du pouvoir. Le passage d'une règle juridique à une autre a été imperceptible. Pour des féodaux, habitués au double principe du fondement contractuel de la souveraineté et de l'aliénabilité de toutes les prérogatives publiques, rien n'a semblé plus naturel que de *fixer par des*

contrats précis la zone d'influence réservée à chacune des nouvelles puissances, grandes ou petites, qui s'imposaient à la vie publique.

Longtemps les chartes de ce genre ont été réservées aux institutions d'Église, ou aux gens du peuple, bourgeois des villes ou vilains des campagnes, tandis que les nobles, insérés dans la hiérarchie féodale, avaient depuis longtemps déjà leur droit contractuel. Mais, à partir du milieu du XIIIe siècle, nous voyons les nobles et seigneurs de chaque pays *s'unir* pour revendiquer, *en commun eux aussi*, leur charte de franchise.

On peut vraiment changer la vie juridique et la vie politique, si l'on obtient la définition authentique des *iura et libertates*. C'est ce le caractère fondamental de la société politique du XIVe siècle, qui entraîne deux conséquences: 1) une *limitation contractuelle des divers pouvoirs* qui essaient de recueillir l'héritage du régime féodal; 2) une *diversité infinie des situations politiques et juridiques faites aux différents groupes* avec lesquels les pouvoirs sont amenés à traiter.

D'une façon très générale, on peut dire que les Assemblées d'états datent du XIIIe et surtout du XIVe siècle. En bref, les *Assemblées d'états* ont une double origine: l'origine féodale – "conseil et aide" (*consilium et auxilium*) et la "tradition". La constitution corporative est inséparable du système féodal dont les liens verticaux furent remplacés, au cours de l'évolution sociale, par les liens horizontaux entre individus disposant du même statut juridique. Le service à la Cour des vassaux qui devaient *aide et conseil* à leur suzerain a contribué à la constitution des Ordres et d'autres corps représentatifs. Les attributs de souveraineté en principe étaient indivisibles, mais ils étaient divisibles dans leur exercice. Car les souverains étaient obligés de confier d'une manière temporaire et révocable une partie de leurs attributions à des organes constitués, certains d'entre eux composés exclusivement de représentants des états privilégiés, sans arriver toutefois à comprendre les personnes dépourvues de liberté d'un point de vue juridique et sociale.

De telles Assemblées ont existé dans presque tous les pays qui ont connu "la monarchie des états" (*Ständestaal*), portant des noms différents: *États Généraux* en France et aux Pays-Bas, *Cortès* en Espagne, *Reichstag* ou *Landtag* dans les pays allemands, *Parlement* en Angleterre et dans les pays italiens, *Danehof* dans les pays scandinaves, *Diète* en Hongrie et en Pologne (aussi le *assemblées*), *Sobor* ou *Ziemiński Sobor* en Russie, *Adunare a Țării*, *Sfat de obște*, *Sobor de Obște* (*La Grande Assemblée du Pays*) en Moldavie et en Valachie, *Congrégations générales voïévodales* et puis *Diète* en Transylvanie. Assemblées occasionnelles convoquées par le souverain, elles se sont transformées plus tard, dans la plupart des pays européens, en institutions permanentes qui ont été ainsi à l'origine du système représentatif. Les souverains (roi, prince, voïvode etc.) appelait en consultation l'Assemblée d'états avec la participation d'un nombre plus grand de représentants de la haute noblesse et du clergé, auxquels s'ajoutèrent plus tard les représentants de la petite noblesse, les représentants des villes (*tiers état*), et les paysans libres (Tyrol, Suède), c'est-à-dire tous les représentants des États (*Stände, Brazos, Stati* etc.).

Les états ont acquis des *status* collectifs, en vertu desquels ils peuvent désormais agir *légitimement, légalement et puissamment* sur le plan du droit public et dans le domaine politique. Le *droit de résistance* fut fixé pour la première fois dans la constitution du Royaume de Jérusalem dont les règles de droit sont appelées "Assises de Jérusalem". De ce lieu il s'étendit aux constitutions de plusieurs pays européens. L'idée et les principes de ce droit furent introduits en Angleterre par les chevaliers de la troisième croisade de Richard Coeur de Lion. C'est par cette voie que le droit de résistance fut adopté dans la Magna Charta anglaise et, probablement, sous l'influence anglaise, dans les constitutions aragonaise et castillane. L'essentiel de ce *droit de résistance* est que, dans le cas où le roi ou ses successeurs transgresseraient les dispositions des chartes, on pouvait toujours leur résister soit individuellement soit collectivement, sans être accusé de félonie. Finalement, on peut voir que la plus grande erreur de la codification du droit de résistance est qu'elle n'a pas essayé de prévenir la violation de la constitution *ex ante* et qu'elle a autorisé la résistance *ex post*, quand la violation du droit était déjà accomplie.